

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

« جلوه های مناجات و نیایش در آثار عطار نیشابوری »

۱- کبری نودهی ۲- راضیه ابراهیم نژاد گرجی

۱- استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران. (نویسنده مسئول)
دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

Email : kooبرانodehi@Gmail.com

Email: hannahsiamian@gmail.com

چکیده

قرآن کریم به صراحت از تسبیح و نیایش تمامی کائنات سخن گفته است نظیر نخستین آیه سوره مبارکه جمعه که می فرماید : یسبح لله ما فی السموات و ما فی الارض الملك القدوس العزیز الحکیم. در واقع طبق این آیه شریفه، کائنات و همه آنچه که در آسمانها و زمین است به طاعت و عبادت حضرت حق مشغول اند. در این میان، انسان که خداوند بواسطه آفرینش او خود را احسن الخالقین خوانده، جایگاه خاص و ویژه ای را داراست. مناجات و نیایش مهم ترین پل ارتباطی بین بنده و معبود یکتا و ازلی است از این رو باید گفت نماز، تجلی گاه عشق و نیاز و زیباترین سیر معنوی انسان از ناسوت به ملکوت است. در نماز، انسان به زیباترین شکل ممکن با معشوق مطلق و یگانه به راز و نیاز می پردازد و زیباترین وجه بندگی خود را در آن به نمایش می گذارد. عطار نیشابوری - شاعر و عارف بزرگ سده ششم هجری - پیر اسرار صاحب دردی است که در زمره نامداران عرصه عشق و عرفان است. وی در آثار خویش به گونه ای مبسوط و مفصل از نماز و نیایش بر درگاه معبود سخن رانده که نگارندگان در این گفتار بر آن اند تا به - گونه ای مجمل و مختصر- اندیشه ها و عقاید وی را در مورد این موضوع بررسی نمایند.

کلمات کلیدی: مناجات، نیایش، عطار، آثار عطار.

۱. مقدمه

از زمانی که آدمی پا به عرصه هستی گذاشت برای آرامش درونی خویش در پی مناجات و نیایش با قدرتی برتر و مطلق بوده است و می خواسته از این طریق، تکیه گاهی محکم و استوار و مطمئن برای خود فراهم سازد. اگرچه در آغاز در برخی از اقوام و ملل، پرستش و نیایش مظاهر مختلف طبیعت از جمله خورشید و ماه و ستارگان و... متداول بود اما به تدریج با کوشش بی وقفه انبیا و رسل که از سوی خداوند مامور هدایت شدند، انسانها متوجه ذات لایتنهای و قدرت لایزال پروردگار گشته و به حمد و تسبیح و نیایش با او پرداختند. در آموزه های دین مبین اسلام به این مطلب که مقصود و هدف آفرینش انسان، عبادت و پرستش حق تعالی است تاکید بسیار شده و آیات متعددی که در قرآن کریم به علت آفرینش هستی و موجودات و کائنات اشاره دارد، موید آن است از

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

جمله در آیه این می خوانیم ما خلقت الجن و الانس الا ليعبدون. ما جن و انس را جز برای عبادت نیافریدیم. عطار نیشابوری در شمار عارفان بزرگ قرن ششم هجری است که آثار ارزشمندی را از خود به یادگار گذاشته است. وی در آثار خود که همگی از آبخور عرفان و بن مایه های عرفانی بهره مند و برخوردار اند، مساله نیایش و پرستش را مطرح نموده و در تبیین آنها از حکایات گوناگونی سود برده است. پیر اسرار بارها توجه مخاطب خود را به این نکته معطوف داشته که هدف از آفرینش انسان، رسیدن به کمال و مقام قرب الهی است و نماز از جمله وسایلی است که امکان عروج و ترقی انسان را در این راه فراهم می سازد :

چو حق از بهر خویشت آفریدست   برای قرب خویشت آوریدست

(عطار، الهی نامه، ۱۴۷)

در این گفتار کوشش شده تا جنبه های مختلف آرا و اندیشه های عطار را درباره مناجات و نیایش با توجه به آثارش بازکاوی نموده و آن را بروشنی به خوانندگان بنمایانیم.

تسبیح و تنزیه موجودات درباره حق تعالی

تسبیح و تقدیس موجودات درباره حق تعالی از مهم ترین موضوعاتی است که عطار در آثارش بدان پرداخته و بخش اعظمی از آیات را بدان اختصاص داده که از باب نمونه چند بیتی را نقل می کنیم :

ببین ای دوست تا آن چه وجودست   که یک ذره آن را در سجودست

(همان، اسرار نامه، ۲۰۳)

در سجودش روز و شب خورشید و ماه   کرد پیشانی خود بر خاک راه
هست سیمایی ایشان از وجود   کی بود بی سجده، سیما را وجود

(همان، منطق الطیر، ۱۵)

فلک اندر رکوع استاده اوست   زمین اندر سجود افتاده اوست
نگه کن ذره ذره گشته پویان   بحمدش خطبه تسبیح گویان

(همان، اسرار نامه، ۸)

عطار معتقد است هرکسی قادر به شنیدن این نیایش و تسبیح نیست و فقط انسانهایی می توانند بشنوند که گوش باطنشان باز و شنواست :

کمال ذره ذره ذکر و تسبیح   که عارف بشنود یک یک بتصریح

(همان، ۵)

پیر اسرار علاوه بر آن که در جای جای آثارش از تسبیح و نیایش تمامی موجودات سخن گفته به کرات به استغناهی الهی از این مناجاتها نیز اشاره نموده و در همین رابطه از عبادات ابلیس و بلعم باعور سخن به میان آورده که با وجود عبادت و پرستش بسیار، سرانجام مطرود درگاه الهی شده و عبادات آنها نیز برایشان سودی نداشت :

ببین چندین هزاران سال ابلیس   نبودش کار جز تسبیح و تقدیس
همه طاعات او بر هم نهادند   ز استغناهی خود بر باد دادند

(همان، اسرار نامه، ۱۱۲)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

بلعمی کو مرد عهد خویش بود
چارصد روز و شبش در یک سجود
چارصد سالش عبادت بیش ییود
جمله در توحید و در رفع حجاب
غرقه کرده بود دریای وجود...

(همان، مصیبت نامه، ۱۷)

آری در عین حال که خداوند متعال به مناجات و اظهار نیاز بندگان نیازی ندارد اما انسانها سخت بدان محتاج اند چرا که به گفته عطار آنان ها از طریق نماز، علاوه بر آن که نیازها و حاجت های خود را برطرف می سازند، بخشی از ره توشه سفر اخروی را از این رهگذر برای خود فراهم می آورند :

تو می خواهی به تسبیح و نمازی
نمازت توشه راه درازست
که خشنود آید از تو، بی نیازی
ولی او از نمازت، بی نیازست

(همان، اسرارنامه، ۱۹)

وجوب نیایش و نماز

آنجا که عارف نیشابور به نعمت و منقبت حضرت ختمی مرتبت می پردازد در خلال آن به چگونگی واجب شدن فریضه نماز نیز اشاره می کند :

از نماز نور آن دریای راز
چون دلش بی خود شدی در بحر راز
فرض شد بر جمله امت نماز....
جوش او میلی برفتی در نماز

(همان، منطق الطیر، ۸)

عطار متذکر این نکته نیز شده که در انجام هر کاری عنایت و توفیق الهی لازم است و معتقد است که توفیق حضرت احدیت همراه با کسانی است که به ادای تکلیف می پردازند :

جوامردا یقین می دان به تحقیق
اگر توفیق حق نبود مددگر
که گر تکلیف کردت، داد توفیق
نگردد هیچ کس هرگز، مسخر

(همان، اسرارنامه، ۱۱۵)

بهترین زمان نیایش و مناجات

مناجات و نیایش به هنگام خلوت و تنهایی، لذتی وصف ناپذیر دارد. از همین جهت، ساعات پایانی شب و سحرگاه بهترین لحظات برای انس با معبود یکتاست و توصیه های بزرگان دین نیز موید همین مطلب است ضمن آن که این ساعات، مظان استجابات دعا نیز هستند. پیر نیشابور با توجه بدان از زبان سحرخیزی اهل دل می گوید زمانی انسان شایسته اسرار الهی خواهد بود که در سحرخیزی و مناجات صبحدم کوشا بوده و سستی نوزد :

نخواهد ماند با تو هیچ همراه
مخسب ای دوست تا بیدار گردی
مکن در وقت صبح ای دوست سستی
دلی کو از حقیقت بوی دارد
مگر سوز دل و آه سحرگاه
مگر شایسته اسرار گردی...
که داری ایمنی و تندرستی
به بیداری آن دم خوی دارد
دل شوریده را درکش بزنجیر
غم دیرینه دل باز می گوی
زفان بگشای با حق راز می گوی
بگیر آن حلقه را در وقت شبگیر

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هزاران جان پر نور عزیزان
زهی لذت که در شبهای تاری
گشاده پیش او دست نیازی
فدای سجده گاه صبح خیزان
نیاز خویش بر حق عرضه داری
گهی در گریه ای گه در نمازی

(همان، ۱۲۴)

سحرخیزی و مناجات سحرگاهی تنها برای کسانی دست می دهد که اهل دل باشند :

چنین گفت آن جوامرد پگه خیز
به هر طاعت که فرمودند پای آر
نماز چاشت آنگاهی بجای آر
نکو کردی تو آن خویش کردی
که پیش از صبحدم در طاعت آویز
چو این کردی ز فرمان بیش کردی

(همان، ۱۲۶)

عطار همچنین در حکایت خواجه زنگی و غلام وی متذکر این نکته شده که آدمی باید درد و سوز عشق داشته باشد تا توفیق نیایش سحرگاهی نصیبش شود :

خواجه زنگی را غلامی چست بود
جمله شب آن غلام پاکباز
خواجه گفتش: ای غلام کارکن
تا وضو سازم کنم با تو نماز
گر ترا دردیستی، بیداری
چون کسی باید که بیدارت کند
هر که را این حسرت و این درد نیست
دست پاک از کار دنیا، شست بود
تا بوقت صبح می کردی، نماز
شب چو برخیزی، مرا بیدار کن
آن غلام او را جوابی داد باز
روز و شب در کار، نه بیکاری
دیگری باید که او کارت کند
خاک بر فرقش که این کس، مرد نیست

(همان، منطق الطیر، ۳۱۸)

و پیداست، بنده ای که به هنگام شب به جای آنکه وقت خود را برای استراحت و آرامش خود صرف نماید، آن را به نیایش با پروردگار اختصاص می دهد به هنگام روز نیز پیوسته به یاد اوست و لحظه ای از او غفلت نمی ورزد.

ویژگی های نماز مطلوب و مقبول

الف) فهم و تدبیر

فهم و تدبیر و شناخت، نخستین شرط لازم برای عبادت و طاعت است. از این رو عطار می گوید که در اولین گام اظهار بندگی باید معبود یکتا را شناخت :

هر که او بشناخته دلدار خویش
مانده است از کاروان اهل راز
این چنین کس، مانده دنیا بود
مانده چون گفتار، اندر غار خویش
نه ورا ایمان، نه روزه، نه نماز
سوی مولا نیز، بس رسوا بود

(همان، مجموعه آثار، ۱۷)

وی پس از این مرحله ، مخاطب را به تدبیر و تفکر در مورد لوازم و ارکان طهارت و نماز فراخوانده است :

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

وضو و غسل و ارکان طهارت
تمامت فهم کن اندر عبادت
همان حکم نماز و روزه خویش
بخوان و فهم کن آنکه بیندیش

(همان)

او معتقد است اگر اندیشه و تدبری در مورد این مسائل وجود نداشته باشد این گونه طاعت و بندگی فقط جنبه تقلید و عادت داشته و به تناسب این مطلب، موضوع بی ارزش بودن عبادت گونه را نیز مطرح کرده و می گوید عبادت و طاعتی که از روی اجبار و اکراه یا عادت انجام پذیرد، فاقد روح معنوی بوده و هیچ گونه نتیجه و دستاوردی نخواهد داشت. او برای تبیین گفتار خویش، تمثیل عیسی و ابلیس را بیان می کند و خواننده را متوجه این نکته می کند که عبادت از روی عادت، شایسته و سزاوار درگاه احدیت نیست :

سجده ای می کرد ابلیس لعین
گفت من بیش از همه عمری دراز
عادتت گشته ست، این زان می کنم
عیسی مریم بدو گفت ای سقط
تو یقین می دان که اندر راه او
هر چه از عادت رود در روزگار
گفت عیسی در چه کاری این چنین
سجده عادت کرده ام زانگاه باز
گر همه سجده ست، تاوان می کنم
می ندانی هیچ و ره کردی غلط
نیست عادت، لایق درگاه او
نیست آن را با حقیقت، هیچ کار

(همان، مصیبت نامه، ۱۳)

ب) طهارت ظاهر و باطن

طهارت درون و برون نیز از جمله شرایط لازم برای اظهار بندگی خالصانه است به همین خاطر عطار آن را مطرح نموده و می گوید :

ظاهر و باطن به معنی پاک ساز
بعد از آن در مساجد کن نماز

(همان، مجموعه آثار، ۲۹)

پاکی و طهارت بدان معناست که انسان فکر و قلب خود را از تمامی ردایل اخلاقی و صفات ذمیمه پاک نموده و خویشتن را به فضایل آراسته کند :

فکر و ذکر خویش را صافی بساز
قلب خود را از کدورت پاک ساز
جهد فرما آنگهی اندر نماز
تا ترا گردد نمازی هر نماز

(همان)

ج) خلوص

احادیث و روایات متعددی از پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین علیهم السلام در باب اخلاص در نیت و عمل وارد شده که نشان از اهمیت آن دارد. ریا و تظاهر از بین برنده ی اعمال نیک است از همین رو در دین مبین اسلام بر اجتناب و احتراز از آن سفارش موکد شده است. ادای فریضه نماز نیز مانند دیگر اعمال از این امر مستثنا نبوده و باید به قصد قربت و به دور از هر گونه شائبه ریا و خودنمایی باشد والا چنین نمازی پذیرفته نخواهد شد. در همین رابطه عطار حکایت مردی را بیان می دارد که می پنداشت کسی در

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

مسجد حضور دارد از این رو سعی نمود تمام شب را با احتیاط، آداب عبادت را به جای آورد اما به هنگام صبح با صحنه ای عجیب مواجه می گردد :

باید احتیاطی در نماز	که تا این مرد داند اهل رازم
دعا و زاری بسیار کرد او	گهی توبه، گه استغفار کرد او
بجای آورد آداب و سنن را	نکو بنمود الحق، خویشان را
چو صبح صادق از مشرق بر آمد	وزان نوری بدان مسجد درآمد
گشاد آن مرد چشم، آنجا نهفته	یکی سگ بود در مسجد بخفته
زبان بگشاد و گفت ای بی ادب مرد	ترا امشب بدین سگ، حق ادب کرد!
همه شب بهر سگ در کار بودی	شبی حق را چنین در کار بودی
ندیدم یک شبت هرگز به اخلاص	که طاعت کردی از بهر خدا خاص

(همان، الهی نامه، ۳۱)

د) حضور قلب و خشوع

یکی از مهم ترین شرایط نماز مقبول و درست، حضور قلب و خشوع است بدین معنا که فرد نماز گزار تمام توجه خود را به معبود ازلی معطوف داشته و از هر چه غیر اوست دل را فارغ گرداند. عارف نیشابور با اذعان به اهمیت این مطلب می گوید :

نماز آنست کاینجا راز بینی	یقین عین العیان را باز بینی
نمازت آنچنان باید ز اسرار	که گرد خاطر تو هیچ تکرار
نگردد جز یکی اندر یکی بس	ولیکن این نباشد سر هر کس
حضور جان و دل را در یکی او	خدا بیند در آن طاعت یکی او

(همان، اسرار نامه)

عطار به این نکته نیک واقف بوده که بسیاری از نمازگزاران آن حضور قلب و خشوع لازم را ندارند از این رو حالت آشفتگی و اشتغال ذهنی به هنگام نماز را این گونه به تصویر کشیده :

نیایی در نماز الا به صد کار	حساب ده کنی و کار بازار
چو گربه روی شوئی بعد از آن زود	زنی باری دوی سر بر زمین زود
نظاره می کنی از بی قراری	زمانی دل درو حاضر نداری
نمازی نغز بگذاری و تازه	سبک تر از نماز بر جنازه
چو بگزاری نماز خود بمردی	ندانی تا چه خواندی یا چه کردی
تو دانی کین نماز نانمازی	بریشت در خورد تا کی ز بازی

(همان، اسرار نامه، ۱۰۴)

او در حکایت دیوانه و نماز جمعه در الهی نامه، تصویری جالب از عدم حضور قلب و خشوع در نماز را به نمایش گذاشته که در عین طنزآمیز بودن در خور تأمل است :

یکی دیوانه بود از اهل رازی	نکردی هیچ جز تنها نمازی
کسی آورد بسیاری شفاعت	که تا آمد به جمعه در جماعت

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

امام القصه چون برداشت آواز
کسی بعد از نماز از وی پرسید
که بانگ گاو کردی بر سر جمع
چنین گفت او امامم مقتدا بود
چو در الحمد گاوی می خرید او
چو او را پیشرو کردم ز هر چیز
کسی پیش خطیب آمد بتعجیل
خطیبش گفت چون تکبیر بستم
چو در الحمد خواندن کردم آغاز
ندارم گاو گاوی می خریدم
ابن ادهم چون ادا کردی نماز
روی گفتمی من بیوشم از خطر
زانکه می دانم که دست بی نماز

همی دیوانه غشيان کرد آواز
که جانت در نماز از حق نترسید؟
سرت باید بریدن چون سر شمع
بر او هم اقتدای من روا بود
ز من هم بانگ گاوی می شنید او
هر آنچه او می کند من می کنم نیز
سوالش کرد از آن حالت به تفصیل
دهی ملک است جایی دور دستم
به خاطر اندر آمد گاو ده باز
که از پس بانگ گاوی را شنیدم
دست بنهادی بروی خویش باز
تا برویم باز نتوان زد مگر
باز خواهد بروی من بی نیاز

(همان، مصیبت نامه، ۳۰)

و به مخاطب خویش هشدار می دهد که :

چون نماز تو چنین پر تفرقه ست
ترک کن کاین نیست ادا این مخرقه ست

(همان)

اگر صد کار باشد از مجازت
نیاید یاد از آن جز در نمازت
نمازت چون چنین باشد مجازی
بود اندر حقیقت نانمازی

(همان، الهی نامه، ۵۸)

نماز عارفان و عاشقان راستین

پیر اسرار از زبان حسین بن منصور حلاج نماز نمازگزاران را این گونه توصیف کرده :
نماز صادقان راز اله است
نماز زاهدان بهر ثوابست
نماز واصلان اعیان ذاتست
نمازی کان نماز عاشقانست
نماز عاشقان دیدار شاه است
اگرچه اندر اینجا بس جوابست
که این معنی حقیقت بی صفاتست
چه جای فهم و وهم و جسم و جانست

(همان)

همچنین از نماز خاصان و عارفان نیز سخن به میان آورده و می گوید فقط اندکی از انسانها چنین توفیقی را می یابند و از امیرالمومنین به عنوان اسوه و الگوی انسان خاضع و خاشع در برابر خداوند یاد می کند :

نماز اینجا چو حیدر کرد باید
ولی در عشق مرد مرد باید
نماز او حقیقت جان جان بود
که حیدر بی شکی سر عیان بود
نماز او نمازی بود دانی
نه همچون دیگران فعل معانی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

درون خاطرش حق در نظر بود از آن حیدر ز صورت بی خبر بود

(همان)

و همین موضوع را در اسرارنامه به گونه ای دیگر تکرار نموده که البته هدف و قصد او از این تکرار، تاکید بر اهمیت نماز و تحت تاثیر قرار دادن مخاطب است :

چنین باید نماز از اهل رازی	که تا باشد نماز تو نمازی
چنان شد در نماز از نور حق جانش	که از پایش برون کردند پیکانش
نمازش چون چنین باشد گزیده	به الحمدش چنان گردد بریده

(همان، اسرار نامه، ۱۰۹)

اما همین امیرالمومنین (ع) در جای دیگر، وقتی صدای سائل دردمندی را می شنود که تقاضای کمک از دیگران دارد، روا نمی بیند که او را رد کند و در اثنای نماز، انگشتی خود را در حالت رکوع به وی می بخشد و پس از این واقعه آیه ای در باب کرامت و بخشندگی اهل بیت نازل می گردد که عطار با زبانی شیوا و شیرین و دلکش این داستان را بیان نموده :

پیش حق احرام بسته، محو بود	گاه اندر سکر و گه در صحو بود
در نماز استاده مستغرق شده	گشته فانی، واصل مطلق شده
ناگهان یک سائلی فریاد کرد	از عذاب بینوایی داد کرد....
بود حیدر در رکوع از بهر حق	ناگهان زد سائلی پیشش نطق
دست جود افشانند ناگه مرتضی	داد سائل را ز انگشت، او عطا
در رکوع او کرد خود این سروری	داد در راه خدا انگشتی...

(همان، الهی نامه، ۲۶)

نماز حلاج بر سر دار نیز حکایتی است عجیب و شنیدنی که عطار با بیان شیوای خود آن را به نظم آورده، نمازی که به گفته حلاج، نماز عشق بود و وضوی آن با خون :

بدان خونی که از دستش به پا بود	همه روی و همه ساعد بیالود
بدو گفتند ای شوریده ایام	چرا کردی به خون آلوده اندام
پس او گفت آنکه سر عشق بشناخت	نمازش را به خون باید وضو ساخت
که گر از خون وضو آن را نسازی	بود عین نمازت نانمازی

(همان، ۵۲)

نتیجه

از مجموع آنچه گفته شد می توان نتیجه گرفت عطار نیشابوری با بهره مندی از منابع ارزشمندی چون قرآن و احادیث و روایات پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) به بیان اهمیت نیایش و مناجات و اظهار نیاز بر درگاه حضرت احدیت پرداخته است. او با تاثیر پذیری از آیات قرآن کریم، نیایش و مناجات را فقط مختص انسان ها ندانسته بلکه تمام هستی را در این امر با انسانها همراه و هم نوا می بیند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در اندیشه و باور عطار یکی از مهم ترین علل رویکرد آدمی به راز و نیاز با معبود ازلی آن بوده که آدمی همواره در اندیشه و جستجوی اتصال به یک منبع قدرت لایزالی بوده تا از این طریق، به آرامش و تکیه گاهی استوار دست یابد. وی نماز را بهترین صورت عبادت و طاعت بندگان معرفی نموده و معتقد است که هر نمازگزار برای ادای فریضه نماز باید شرایط لازم برای نماز مقبول و صحیح را کسب نماید شرایطی چون اخلاص و فهم و تدبر و خشوع و... البته متذکر این مطلب نیز شده که اگرچه این شرایط به آسانی و راحتی فراهم نمی گردد و سعی و تلاش بسیاری را می طلبد اما چندان نیز دور از دسترس نیست و در همین رابطه نمونه هایی را از نماز عاشقان و عارفان حقیقی و راستین به مخاطبان خویش ارائه می دهد و از آنان می خواهد که با تاسی و پیروی از چنین الگوها و اسوه هایی، چنین شرایطی را فراهم سازند. او به کرات، مهم ترین و والاترین هدف آفرینش انسان را که چیزی جز رسیدن به مقام قرب الهی نیست، یادآور شده و بر این نکته تاکید نموده که برای دستیابی به چنین جایگاهی باید به بهترین صورت ممکن، اظهار بندگی نمود و در این راه، نماز با اخلاص و خاشعانه عالی ترین و برترین تجلی نیاز عاشقانه بندگان بر درگاه الهی است.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه ای، دارالقرآن الکریم
عطار، فریدالدین محمد، ۱۳۴۸، اسرار نامه، فرهنگ و هنر.
-----، ۱۳۴۱، دیوان اشعار، تصحیح تقی تفضلی، انجمن آثار ملی.
-----، ۱۳۵۱، الهی نامه، تصحیح هلموت ریتر، زوار.
-----، ۱۳۵۱، مجموعه آثار، نرم افزار درج، مهر ارقام رایانه.
-----، ۱۳۷۴، مختار نامه، تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، سخن.
-----، ۱۳۵۶، مصیبت نامه، به اهتمام نورانی وصال، زوار.
-----، ۱۳۸۳، منطق الطیر، تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی، سخن.